

В. А. Папанова, Г. М. Тощев, Ф. В. Каїра

КУРГАН ДОБИ БРОНЗИ БІЛЯ СЕЛА ПОЛОГИ

Стаття присвячена підсумкам розкопок кургану 2 курганного могильника №2417 біля с. Пологи Пологівського району Запорізької області. У двох курганах розкопано 9 поховань доби бронзи. Особливо вирізняється курган № 1 з двома комплексами бронзової епохи¹. Курган №2 репрезентований похованнями культурного кола Бабино та зрубної культури. У науковий обіг вводяться пряжка з кістки, ліпні горщики.

Ключові слова: Пологи, доба бронзи, поховання, циста, пряжка з кістки.

З 2013 р. археологічна експедиція Бердянського державного педагогічного університету, проводить наукові археологічні дослідження у Північному Приазов'ї². Основний напрямок – превентивні археологічні розкопки на полях фермерів. За п'ять років АЕ БДПУ дослідила 15 курганів у Бердянському та Пологівському районах Запорізької області, під насипами яких виявлено 98 поховань доби бронзи – раннього середньовіччя.

Результати розкопок у Бердянському районі опубліковані у повному обсязі (Папанова, Тощев 2014, с.107-121.; Папанова, Тощев 2015, с. 52-76; Папанова, Тощев, Голик 2016, с. 22-58; Папанова Тощев, Голик 2017).

Вперше розкопки у Пологівському районі Запорізької області археологічна експедиція Бердянського державного педагогічного університету провела в серпні – вересні 2018 р. (курганні могильники під охоронними номерами №2007³ та №2417). Кожний могильник складався з двох курганів.

Курганний могильник №2417⁴ знаходився за 1,7 км на північ від північної околиці села Пологи (рис.1). Кургани тягнулися з південного сходу на північний захід. Вони інтенсивно розорювалися. На момент розкопок насип кургану №2 повністю знищили оранкою. Кургани досліджувалися на знесення. Для фіксації тимчасово залишалися бровки, витягнуті по лінії північ-південь.

Під час обстеження площі курганного могильника №2417 знайшли ядрище/ нуклеус з слідами сколювання сколів. Вістря стріли бронзове, дволопатево та з виступаючою втулкою, з отвором (довжина 4 см, діаметр втулки 0,5 см). Скіфське, датується V ст. до н.е.

Фрагмент стінки посудини з червоної глини (3,5x4x0,5 см) з графіті I XX (табл. 8,2). Перша X на невеличкій відстані від I. Її верхня права гафта утворює нижню ліву гафту другої X. У іншому ракурсі це AI. Доба середньовіччя (?).

Під курганом досліджено 2 поховання доби бронзи та два об'єкта.

Об'єкт 1 – знаходився в 3 м на південний захід та на глибині 0,6 м від R₀. Яма овальної форми з недбало оформленими стінками. Витягнута по лінії південь-північ. Зазначена глибина 0,23 м. Заповнення – чорнозем, дрібний і середніх розмірів бут. Серед каміння у південній частині виявлені кістки коня та вівці. Тризна.

Об'єкт 2 – в 13,5 м на північний захід на глибині 1,5 від R₀. Глибина від сучасної поверхні 0,3–0,4 м. Не щільне вимощення з дрібного каміння виявлено у шарі чорнозему (розміри: довжина приблизно 2,2 м, ширина 1,2 м).

У північно-західному секторі, на відстані 12 м від R₀ та на глибині 0,3– 0,4 м від сучасної поверхні, внизу насипу зафіксоване каміння (довжина приблизно 14 м, ширина 0,3–0,5 м), яке ніби недбало кинули на насип.

¹ Готується до друку окрема стаття.

² Розкопки у Пологівському районі Запорізької області в 70-х – 80-х роках XX та перших десятиліттях XXI ст. проводила археологічна експедиція Запорізького краєзнавчого музею під керівництвом З. Х. Попандопуло (1975,1977, 1988), А. Г. Плешивенко (1988), І.Р.Тихомолової (1988) та А. Л. Антонова (2011) – (Попандопуло 1979,с.109-110; Тихомолова 1989,с.149; Антонов 2011, с.42-43).

³ Стаття про підсумки розкопок КМ №2007 здана до друку.

⁴ Див. звіт авторів (Папанова, Тощев, Каїра 2018).

Значна кількість дрібного каміння зафіксована на поверхні поля. Ймовірно, що воно з розораного насипу кургану.

Курган №2 (№2417-2) знаходився за 127 м на північний захід від кургану №1. Географічні координати (WGS 84): 47°31,278 N та 36° 14,021 E.

Висота кургану від рівня сучасної поверхні у жовтні 2017 р. дорівнювала 0,4 м, діаметр 58 м. Згідно паспорту курган мав округлу/напівсферичну форму (рис. 2).

На момент розкопок розорена насип кургану мала нерівномірно висоту 0,1–0,4–0 м при діаметрі 19 м. На фоні рілля насип виділялася більш світлим кольором та бутом. Умовний центр кургану (R_0) встановили з допомогою геодезичної зйомки. Бровки розбили по лінії північ-південь. Ширина центральної бровки дорівнювала 1 м.

Під курганом досліджено 7 поховань. З них одне культурного кола Бабино (п.№ 6), 2 зрубної КІС (п.1,2), 1 доби бронзи (п.№3), 2 доби середньовіччя (п.4,7) та 1 невизначене. Окрім того, у насипу виявлено 2 об'єкта.

Поховання №1 (впускне) – зрубної КІС, пізньої бронзи, знаходилося в 2 м на південний схід від R_0 на глибині 0,2 м від сучасної поверхні у чорноземі (рис. 3).

Кам'яна циста (1,1x1x0,7x0,9x0,32 м) знаходилася в котловані (глибина 0,35 м від рівня виявлення) стіни, якого облицювали не обробленим або злегка обробленим природним камінням.

Північна стінка (довга) зруйнована. Від *західної (торцева)* залишилося два камінця у північно-західній частині (з півдня на північ – 0,3x0,17x0,3 м, 0,35x0,12x0,25 м). Перший камінь (з півдня) більш ширший виступав всередину більше, ніж другий. Обидва стояли на торці.

Від *південної стінки* залишилося у східній частині два каменю середніх розмірів (з заходу на схід – 0,55x0,38x0,11 м, 0,4x0,38x0,05 м). Перший камінь поставили на дно цисти на вузький торець, а другий на ширший торець впритул до південно-східного кута. Каміння стояли один до одного не щільно та під невеликим ухилом до стінки котловану.

Найкраще збереглася *східна (торцева) стінка*. З півдня на земляному виступі на торці стояв невеликий камінь (0,2x0,1x0,07 м) впритул до східного каменю південної стінки. Не щільно до нього поставили на довшому торці брилу (0,7x0,25–0,34x0,2 м). Знизу майже впритул до неї лежав під нахилом камінь (0,17x0,15x0,1 м), який впав всередину. Поряд з ним лежав невеликий камінець (0,1x0,12x0,07 м). Майже впритул до північно-східного кута стояв камінь у вигляді стовпчика (1,5x0,02–0,07x0,04 м). Ймовірно, що камінь, який лежав під нахилом у північній частині (описаний вище), стояв між брилою та «стовпчиком».

Перекрыття частково збереглося у північно-східній та у південно-західній частинах. У північно-східній частині цисти брилу (0,75x0,5x0,1 м) плазом положили на південну та східну стінки. Ймовірно, що у південно-західній частині також лежала плазом брила, яку розтрощили під час оранки.

Кістяк дорослої людини, лежав на правому боці, головою до сходу, обличчям на північ. Руки зігнуті в ліктях, кисті перед обличчям, ноги зігнуті в колінах під гострим кутом. Кістки збереглися погано. Відсутні кістки верхньої частини черепа (лобова, вилична, скронева та тім'яна кістки, верхня щелепа), кисті рук та стопи, не повністю збереглися кістки таза.

У 3 см на південь від потиличної кістки черепа стояв ліпний горщик з плоским дном, приземкуватий (висота 14,5 см, діаметр вінця 16,5 см, діаметр днища 10 см). Вінець злегка відігнутий. Під вінцем на початку плічок його прикрашав наліпний пружок/валик з скісними насічками, які нанесли паличкою. Зовнішня поверхня гладка. Колір зовнішньої і внутрішньої поверхні посудини – чорний (рис. 3).

Поховання №2 (впускне) – зрубної КІС, пізньої бронзи, виявлено в 4,3 м на південний схід від R_0 на глибині 0,3 м від сучасної поверхні у чорноземі. Контури поховальної споруди не простежені внаслідок сильної спресованості чорнозему із-за проникнення вологи.

Небіжчик 20–40 років лежав головою на південний схід, на лівому боці, руки зігнуті у ліктях. Кістяк зберігся дуже погано (трухлявина). Окрім того, частина кісток розтягли під час оранки. Збереглися – нижня щелепа, частина тім'яної кістки, плечова і променева кістки лівої руки.

На південь від голови стояв ліпний приземкуватий горщик з пласким дном (висота 15,8 см, діаметр вінця 36 см, діаметр днища 18 см). Вінець злегка відігнутий. Під вінцем на початку плічок його прикрасили виділеним валиком з вдавленими скісними насічками, які зробили нігтем. Зовнішня поверхня шорстка. Колір зовнішньої і внутрішньої поверхні посудини – чорний (рис.3).

Поховання №3 (впускне) – доби пізньої бронзи знаходилося в 7,2 м на південний схід від R_0 на глибині 0,45 м від сучасної поверхні у чорноземі. Контури ями не простежені.

Чоловік 40–45 років лежав на лівому боці, черепом на південний схід. Положення рук не простежувалося. Ноги зігнуті під прямим кутом. Кістяк сильно пошкоджений.

Поховання №4 (впускне) – доби середньовіччя. В 4,5 м на південний захід від R_0 на глибині 0,48 м від сучасної поверхні у чорноземі. Контури ями не простежувалися.

Кістяк юнака 20–25 років лежав витягнуто на спині черепом на захід. Руки покладені уздовж тулуба, верхня половина якого злегка провалилася. Кістяк поганої збереженості, череп розтрощений.

Поховання №5 (впускне) – невизначене. Виявлено в 2,5 м на схід від R_0 на глибині 0,7 м від сучасної поверхні у чорноземі. Контури ями не простежувалися.

Від кістяка збереглися лише гомілкові кістки. Судячи з їх положення небіжчик міг лежати витягнуто на спині, черепом на захід.

Поховання №6 (основне) – культурне коло Бабино, середня бронза. Виявлено в 2 м на південний схід від R_0 на глибині 0,2 м. Контури ями не простежувалися.

Знайдені два зуба та ребро, які лежали не в анатомічному порядку, та половинка кістяної пряжки.

Пряжка овальної форми з кістки (половина). Її розміри: довжина 6,5 см, ширина 2–3 см, товщина 0,3–1 см, діаметр отвору 1,9–2,1 см. Злегка вигнута (рис. 5). Пряжка відноситься до типу О2.Б.В. згідно типології С. Лисенко (Лысенко 2011, с. 127, рис. 2).

Поховання №7 (впускне) – доби середньовіччя. Виявлено в 6 м на схід від R_0 на глибині 0,4 м. Контури ями не простежувалися.

Кістяк чоловіка 25–30 років лежав витягнуто на спині черепом на захід. Руки покладені уздовж тулуба. Відсутні кість лівої руки, кістки стопи правої ноги, малогомілкова і великогомілкова кістки та кісті стопи лівої ноги. Кістки тазу роздроблені. В 0,1 м на південь від променевої кістки лівої руки зафіксована пляма попелу (0,3x0,2x0,02 м).

Об'єкти, які знаходилися за межами поховань

Об'єкт 1 – розвал каміння (0,75x1,10 м) в 3,5 м на південний схід від R_0 на глибині 0,2 м, витягнутий по лінії північний схід – південний захід. Всього лежало 10 злегка оброблених каменів різних розмірів.

Об'єкт №2 – яма округлої форми в 4 м на південний схід від R_0 на глибині 0,8 м. Її розміри – діаметр верху 0,8 м, діаметр низу 0,6 м, зазначена глибина в шарі щільного материка 0,7 м. Дно лінзоподібне.

Також зафіксовані «плями» материкової глини, розташовані півколом на схід від R_0 на глибині 0,3 м, які не пов'язані з жодним із поховань.

Стратиграфія насипу

Вірогідно, що курган насипали в один прийом над похованням №6 культурного кола Бабино. Його зруйнувало поховання №1 епохи пізньої бронзи, що розташовувалося вище за нього. Пізніше в насип впущене ще одне поховання зрубної культури, після нього – доби пізньої бронзи, два доби середньовіччя та одне не

визначене. Рівень стародавнього горизонту зафіксований на глибині 0,5–0,55 м від сучасної поверхні.

Особливості поховального обряду могильника

Поховальний інвентар в п.6 к.2 культурного кола Бабино, представлений плітваною пряжкою від паска, яку зробили з кістки у формі овалу. Аналогічні пряжки знайдені у похованнях дніпро–донської та дніпро–прутської культур кола Бабино (Литвиненко 2011, с. 113, 117, рис. 2: 18,4: 17; Лысенко 2011, с. 127, рис. 5: 5,6,8). Подібні пряжки розповсюджені і в похованнях культурного кола Бабино на Нижньому Поволжі (Мимоход 2014, с. 117).

У похованнях зрубної культури стояли ліпні горщики. Близький за формою горщик до посудини з п.1 к.2, розкопаний у II Федорівському к.5, п.1. А. Семенова, зазначає, що це горщики рідкісної форми, які мають свій індивідуальний орнамент (Семенова 2000, с. 167, 192, рис.10: 18).

Курган №2 залишили носії дніпро–донської культури кола Бабино. В курганному могильнику №2417 спостерігаємо типову для Приазов'я хронологічну послідовність ямної, катакомбної, бабинської та зрубної культур.

Отже, розкопки в Бердянському та Пологівському районах Запорізької області суттєво розширюють джерелознавчу базу для вивчення найдавнішої історії Північного Приазов'я.

Автори вдячні за антропологічні визначення д.м.н., професору Л. Ф. Каськові та к.м.н. А. В. Артему (кафедра дитячої терапевтичної стоматології з профілактикою стоматологічних захворювань «Української медичної стоматологічної академії» м. Полтава), а також професору І. В. Нечаєвій (Ohlone College, Сан-Франциско, США). За археозоологічні – к.і.н., доценту О. П. Секерській (Одеський археологічний музей НАН України).

ЛІТЕРАТУРА

- Антонов, А. Л. 2011. Исследования археологической экспедиции ЗОКМ в 2011 г. *Культурна спадщина Запорізького краю*. Запоріжжя: Дике поле, с. 42–43.
- Литвиненко, Р. О. 2011. Культурный круг Бабино: название, таксономия и структура. *Краткие сообщения Института археологии*, 225, с. 108–123.
- Лысенко, С. Д. 2011. К вопросу о культурно-хронологической и функциональной принадлежности костяных «пряжек» в Среднем Приднепровье. *Краткие сообщения Института археологии*, 225, с. 123–143.
- Мимоход, Р. А. 2014. Посткатакомбный период в Нижнем Поволжье: от криволукской культурной группы к волго–донской бабинской культуре. *Краткие сообщения Института археологии*, 232, с. 101–119.
- Папанова, В. А., Тощев, Г. Н. 2014. Курганы у с. Дмитровка Бердянского района Запорожской области. *Старожитності Степового Причорномор'я і Криму*. Запоріжжя, Т. XVII, с. 107–121.
- Папанова, В. А., Тощев, Г. Н., Голик, А. А. 2015. Раскопки курганного могильника у с. Дмитровка Бердянского района Запорожской области. *Старожитності Степового Причорномор'я і Криму*. Запоріжжя, Т. XVIII, с. 52–76.
- Папанова, В. А., Тощев, Г. Н., Голик, А. А. 2016. Раскопки курганного могильника эпохи бронзы (с. Дмитровка Бердянского района Запорожской области). *Старожитності Степового Причорномор'я і Криму*. Київ, Т. XIX, с. 22–58.
- Папанова, В. А., Тощев, Г. Н., Голик, А. А. 2017. Раскопки курганного могильника эпохи бронзы в Северном Приазовье. *Старожитності степового Причорномор'я та Криму*. Київ, Т. XX, с. 78–99.
- Папанова, В. А., Тощев, Г. М., Каїра, Ф. В. 2018. *Звіт. Розкопки курганних могильників №2007 і №2417 (м. Пологи та с. Пологи Пологівського району Запорізької області) у 2018 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Київ.
- Попандопуло, З. Х. 1979. Костянтинівські кургани. *Археологія*, 31, с. 109–110.
- Семенова, А. П. 2000. Погребальные памятники срубной культуры. В: Колев, Ю. И., Мамонов, А. Е., Турецкий, М. А. (ред.) *История Самарского Поволжья с древнейших времен до наших дней. Бронзовый век*. Самара: Изд-во Самарского научного центра РАН.
- Тихомолова, И. Р. 1989. Памятники сарматского времени в бассейне р. Конка. В: Тощев, Г. Н. (отв. ред.) *Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности*. Запорожье: ЗГУ, с. 149.

REFERENCES

- Antonov, A. L. 2011. Issledovaniya arxeologicheskoy e`kspediczii ZOKM v 2011 g. *Kulturna spadshchyna Zaporizkoho kraiu*. Zaporizhzhia: Dyke pole, s. 42–43.
- Litvinenko, R. O. 2011. Kul`turny`j krug Babino: nazvanie, taksonomiya i struktura. *Kratkie soobshheniya Instituta arxeologii*, 225, s. 108–123.
- Ly`senko, S. D. K voprosu o kul`turno-xronologicheskoy i funkczional`noj prinadlezhnosti kostyany`x «pryazhek» v Srednem Pridneprov`e. *Kratkie soobshheniya Instituta arxeologii*, 225, s. 123–143.
- Mimoxod, R. A. 2014. Postkatakombny`j period v Nizhnem Povolzh`e: ot krivolukskoj kul`turnoj grupy` k volgo-donskoj babinskoj kul`ture. *Kratkie soobshheniya Instituta arxeologii*, 232, s. 101–119.
- Papanova, V. A., Toshhev, G. N. 2014. Kurgany u s. Dmitrovka Berdianskogo raiona Zaporozhskoi oblasti. *Starozhytnosti Stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*. Zaporizhzhia, T. XVII, s. 107–121.
- Papanova, V. A., Toshhev, G. N., Golik, A. A. 2015. Raskopki kurgannogo mogilnika u s. Dmitrovka Berdianskogo raiona Zaporozhskoi oblasti. *Starozhytnosti Stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*. Zaporizhzhia, T. XVIII, s. 52–76.
- Papanova, V. A., Toshhev, G. N., Golik, A. A. 2016. Raskopki kurgannogo mogilnika epokhi bronzy` (s. Dmitrovka Berdianskogo raiona Zaporozhskoi oblasti). *Zaporozhskoi oblasti. Starozhytnosti Stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*. Zaporizhzhia, T. XIX, s. 22–58.
- Papanova, V. A., Toshhev, G. N., Golik, A. A. 2017. Raskopki kurgannogo mogilnika epokhi bronzy` v Severnom Priazove Zaporozhskoi oblasti. *Starozhytnosti Stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*. Zaporizhzhia, T. XX, s. 78–99.
- Papanova, V. A., Toshhev, H. M., Kaira, F. V. 2018. *Zvit. Rozkopky kurhannykh mohylnykiv №2007 i №2417 (m. Polohy ta s. Polohy Polohivskoho raionu Zaporizkoi oblasti) u 2018 r.* Naukovy arkhiv Instytutu arkeolohii NAN Ukrainy. Kyiv.
- Popandopulo, Z. Kh. 1979. Kostiantynivski kurhany. *Arkeolohiia*, 31, s. 109–110.
- Semenova, A. P. 2000. Pogrebalnye pamiatniki srubnoi kultury`. In: Kolev U. I., Mamonov, A. E., Turetskii, M. A. (red.). *Istoriia Samarskogo Povolzhia s drevneishikh vremen do nashikh dnei Bronzovy`i vek*. Samara: Izd-vo Samarskogo nauchnogo tsentra RAN.
- Tikhomolova, I. R. 1989. Pamiatniki sarmatskogo vremeni v basseine r. Konka. In: Toshhev G. N. (otv. red) *Problemy` izucheniya katakombnoj kul`turno-istoricheskoy obshhnosti*. Zaporozh`e: ZGU, s. 149.

V. A. Papanova, H. M. Toshhev, F. V. Kaira

A BURIAL MOUND OF THE BRANZE AGE NEAR THE VILLAGE OF POLOGY

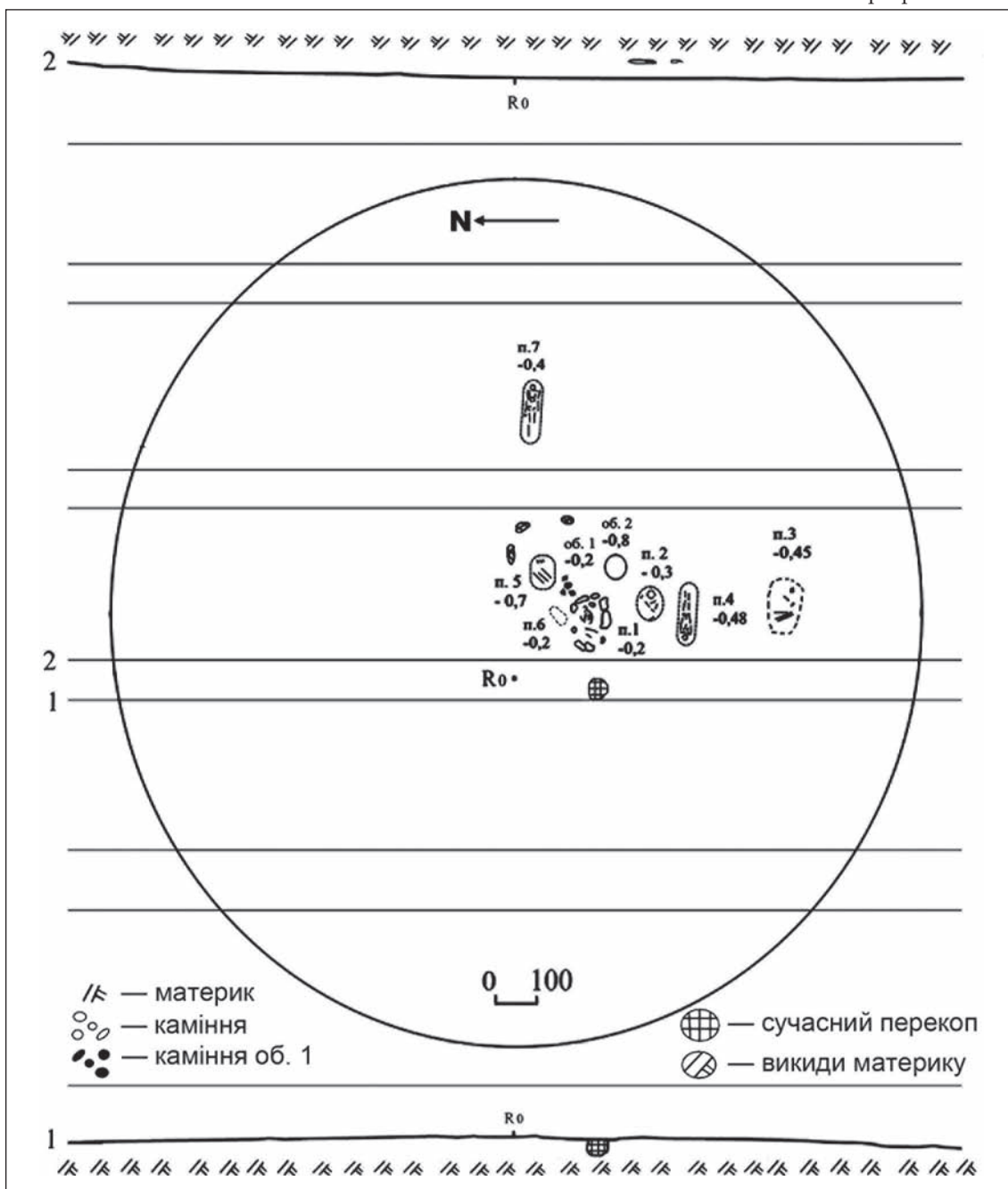
The article is devoted to the results of excavations of burial mound №2417 near the village Pology of Pologovsky district of Zaporizhzhya region. Seven Bronze Age graves were excavated in two mounds. Mound No 2 is represented by burials of Babino's cultural circle and comfortable culture. In the scientific circulation are introduced buckle of bone, molded vessels of rare form.

Keywords: Pology, bronze age, burial, cyst, bone of buckle.

Рис. 1. Карта розташування КМ №2417 (мапа Ген. штабу 1991 р.)

Рис. 2. Курган №2: загальний план та розрізи

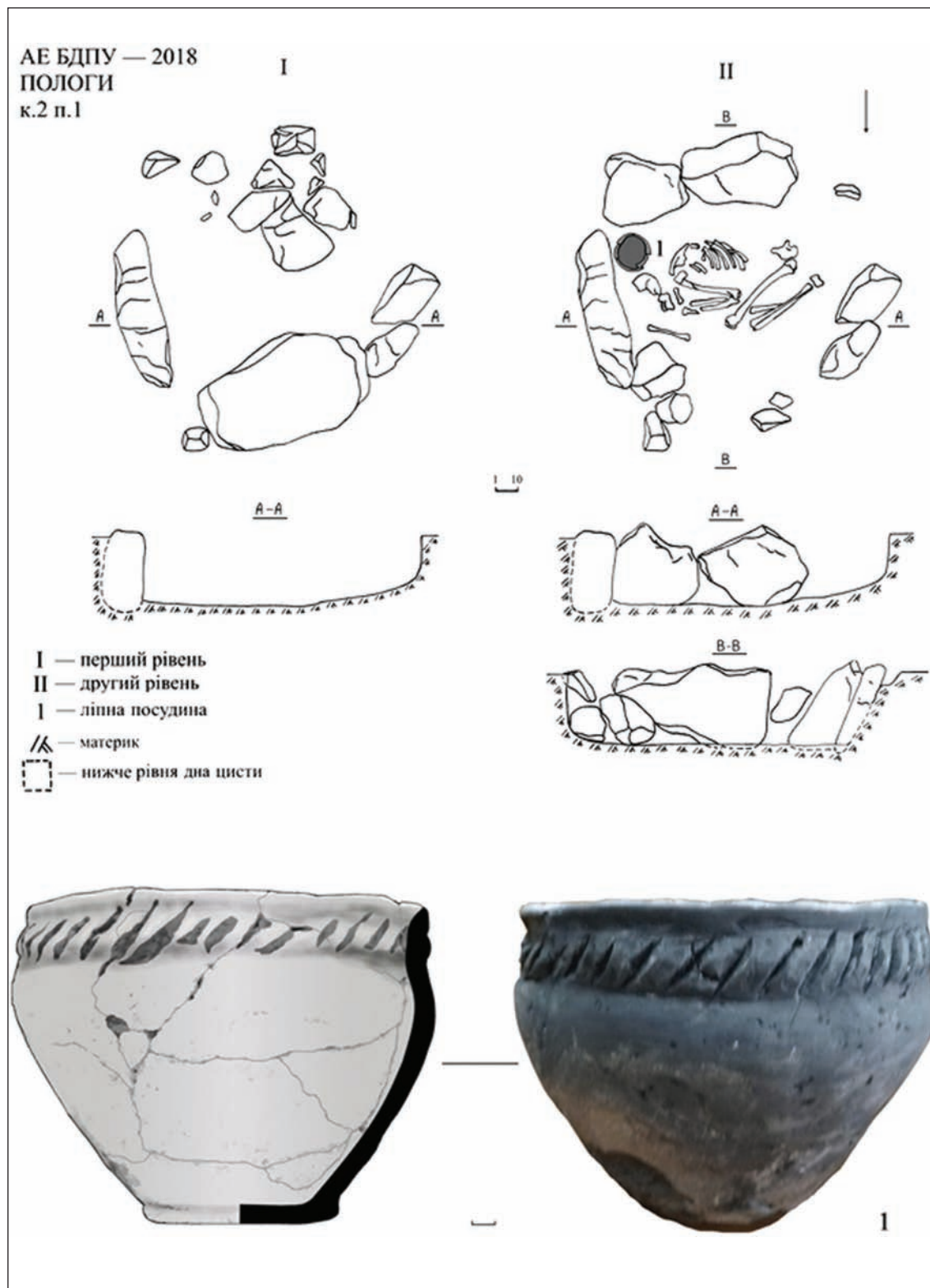
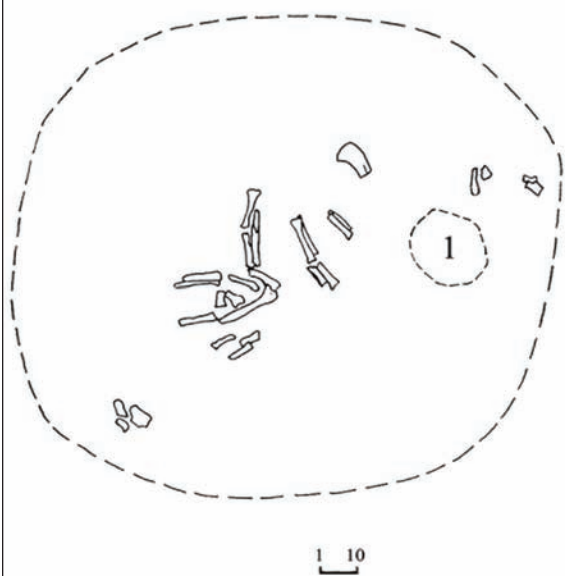

Рис. 3. Поховання 1 в кургані №2

АЕ БДПУ — 2018
ПОЛОГИ
к.2 п.2

1— розвал ліпної посудини

Рис. 4. Поховання 2 в кургані №2

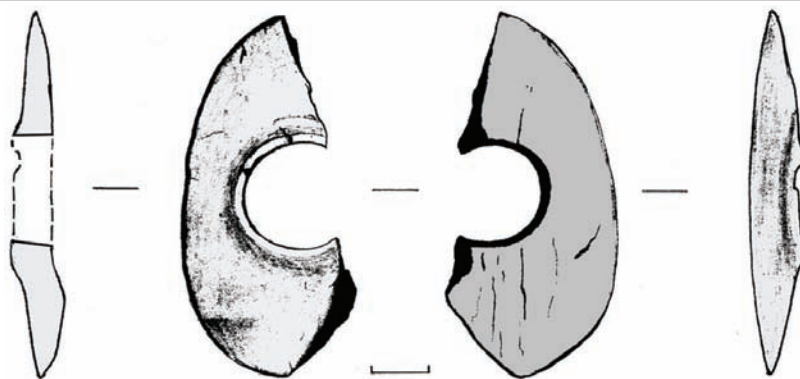

Рис. 5. Пряжка з п.6 к.2